

Передплата

на «РУСЛАНА» вносить:

в Австрії:

на цілий рік . . . 20 кор.
на пів року . . . 10 кор.
на чверть року . . . 5 кор.
на місяць . . . 170 кор.

За границею:

на цілий рік: зі щоденною
виставкою 7 доларів, або 12
рублів; з виставкою двічі
в тижні 5½ долара, або 10
рублів; з виставкою що субо-
ти 4½ долара, або 9 рублів.
Щодня число по 10 сот.

РУСЛАН

«Вирвеш ми очи і душу ми вирвеш: а не возьмеш милости і віри не возьмеш,
бо руске ми серце і віра руска.» — З Руславо́вх псалмів М. Шашкевича.

Виходить у Львові що дня
крім неділі і руских свят
о 5½ год. пополудня.

Редакция, адміністрація і
експедиція «Руслана» при ул.
Особлиньских ч. II. (партер)
(фронт від ул. Тихої). Експе-
диція місцева в Агенції
Соколовского в насажі Гавс-
мана.

Рукописи звертає ся лише
на попереднє застереженє.—

Рекламації неопечатані в
вільні від порта. — Оголо-
шеня значайні приймають-
ся по ціні 20 с. від стріч-
ки, а в «Надіславі» 40 с.
від стрічки. Подяки і при-
ватні донесеня по 30 сот.
від стрічки.

Пам'яті гетьмана Івана Мазепи 1709—1909.

(!) Дня 8. липця с. р. минає 200 літ від хвилі нещасного бою під Полтавою 8. липця (27. червця) 1709 р. Сяподія одна з найсумнійших в нашій історії. Лінійна й канальська робота, через котру вигинув цвіт українського народу, заведене „Малоросійської колєгії“, а в слід за тим цілковите знесенє автономії України, зруйнованє Січі, указ з 1876 р. — отсе єї наслідки. І наче нам на глум офіційальна й неофіційальна Росія буде обходити торжественно пам'ять побіди над нашим, до нині поневолевим народом, зіде до Полтави цар, щоби там над зігнаними кістками найлучших синів України, на землі, зрошеній їх кровю, справити нашому народови у друге моральний Полтавський бій. Мовчки будуть приглядати ся сему нашій закордонні братя, бо й тепер вложено їм на руки кайдани, затулено їм духою рукою уста. Та не можемо мовчати ми, їх братя, тут у Галичині! Нам дано тут троха більше свободи, тож най закупає з нашої грядє іменем цілого українсько-русского народу гримкий протест проти насильства наших тиранів, що ще й у XX ст. остали такими самими варварами, якими були 200 літ тому назад! Пошануймо на глум нашим ворогам пам'ять великого гетьмана України, Івана Степановича Мазепи, що бажав лучшої долі своїй нещасній Україні, що по-

бывав ся над нею морт чайка у пісні, зложеной ним самим. Най дрозжать там за кордоном наші вороги і най знають, що кров наших дідів, пролита під Полтавою, не зросила на марне рідної землі, що з сеї землі ви йде ще колись новий Мазепа й що колись Москва заплатить нам ще за кривди нашого народу Полтавою!

МАЗЕПА.

А тепер шануючи пам'ять великого Гетьмана, згадаймо про него теплим словом.

Гетьман Іван Мазепа був чоловіком найбільш освіченим серед українських діячів, мав ясний політичний ідеал та був горим патриотом. Він не лише зумів при- своїти собі всі здобутки тодішньої цивіліза- ці, але визначав ся попри те природним

таланом. Се єдиний з поміж діячів XVII ст., який був справжнім політиком. З при- воду характеристики Мазепи яко політика, подав пок. проф. В. Антонович дуже влч- чне поясненє, що значить назва політика. По єго думці політика не визначає се, що- би людина мала свої інстинкти і теорії і вводила їх в житє. Політика вимагає спе- ціяльних відомостей і засобів. Від політика вимагає ся розуміння сил суспільности і у- міння користувати ся ними: він все мусить наперед знати, за що він може тоді а тоді взяти ся і виконати, а чого не можна зро- бити. Через те талановитим політиком зве ся той чоловік, котрий в своїй діяльності бере ся за осягненє такої мети, яку відпо- відно до часу можна осягнути. Він мусить завчачу добре обрахувати ті сили, на які він може оперти ся, мусить бути добре об- знавльеним зо всіма суспільними напрям- ками свого часу і повинен уміти вибрати такий зручний час, коли він може найкрас- ше виконати свої заміри.

Всі отсі таланти безумовно мав Мазепа. Правда, він часто помиляв ся в своїх ра- хунках, але всеж він був оден з видатній- ших політиків свого часу. Коли придивити ся до єго діяльности, то можна перекона- ти ся, що він був патриотом дуже ширим і горим, бо все дбав про повну автоно- мію свого краю. Але прямуючи до неї він помиляв ся шляхом: він цілком не вважав на демократичні ідеали народної маси, не дбав про єї прихильність, а силкував ся привабити до себе старшину, щоби утвори- ти міцний, привілейований стан, який під- пер би єго в боротьбі з Московією. В сім годі винувати Мазепу, бож винно сему єго

Гетьман Іван Мазепа в всесвітній літературі і штуці.

Подав

Др. Богдан Баранський.

„Imię Mazepy nie w jednej Ukrainie tylko, ale po całym świecie wielki odgłos miało“, писав гр. А. Пжездзєцький. „Historia zapisała publiczne czynności Mazepy, poezya przeistoczyła dzieje jego młodości, podania gminne zachowały pamięć jego na Ukrainie, romanse opisały jego miłośćki, wyniesienie i upadek — Voltaire, Lord Byron, Puszkın, Bohdan Zaleski, Bułharyn, oddali imię Mazepy nieśmiertelności“. (Prze- zdziecki: O Mazepie. Athenaeum, Wilno 1842 t. I, 28). Бо, як справедливо каже Богдан Залєський про Мазепу „śmiało o nim rzec można, że żaden z bohaterów prawdziwych i zmyślonych, w dziejach i romansach, tyle lat się nie bił, tyle się razy nie kochał, tylu przycóg- nie doznał“. (Poezja o Józefa Bohdana Zaleskiego. Lwów 1838 st. 56). Подібно пише новітніми часами Василь Левіцький: „Eine der glänzend- sten Persönlichkeiten der ukrainischen Ver- gangenheit ist der Hetman Iwan Mazepa. Sein bun- tes Leben und Wirken, das in sich so viel Rei- zendes, so viel Poetisches hatte, machte ihn zu einem allgemein beliebten Helden der europä- ischen Literaturen. Russische, polnische, tsche- chische, deutsche, französische, englische — Li- teratur kennt diesen Helden und verewigt ihn, jede auf ihre Weise“. (W. Lewickij: Der

Hetman Iwan Mazepa in der deutschen Literatur. Ruthenische Revue 1904 st. 596).

На жалє ніхто не постарав ся доси, щоби зіставити бібліографію тих творів європейської літератури та заняти ся їх оцінкою. Загально були знані доси лише такі твори, як Байрона, Пушкіна, Віктора Ігó та Словацького. Маємо крім сего лише розвідку De Vogüé: Mazepa. La légende et l'histoire (Revue des deux mon- des 1881, т. 48, ст. 320—351), в якій дає він огляд творів Вольтєра, Байрона, Пушкіна і В. Ігó про Мазепу, а В. Левіцький дав в „Rutheni- sche Revue“ (1904) огляд лише трєх німецьких творів: Готшала, Міцельбурга і Мая. Тож хоч я й не історик літератури, зважив ся я для пошани пам'яті славного гетьмана дати бібліо- графічний перегляд європейських творів (не беручи під увагу творів історичних) з обсягу красної літератури, яких темою є або історична діяльність гетьмана, або романтичні пригоди з єго молодости (Фальбовска), а навіть з останніх літ житя (Мотруна Кочубєївна). Не маю очиви- дно претенсії на повноту і може бути, що якийсь твір котроїсь з європейських літератур уйшов моєї уваги, (таких творів меншої літературної сті- пости є може й більше). Попри те даю також ко- роткий огляд всесвітніх творів штуки (маляр- ство, ритміцитво, музика), яких темою або ге- роєм є гетьман Мазепа.

Перший зобразив романтичні пригоди Ма- зепи польський шляхтич Ян Хризостом Пасєк в своїх „Pamiętnikach“, що описують сучасні єму події з 1656—1696 р. (перепалка Мазепи з Паском, романтична пригода з Фальбовскою). Одначє сей твір лежав в рукописі і видано єго печатно у перве 1836 р. Тож поправді в євро-

пейську літературу впровадив Мазепу доперва французький писатель Вольтєр (Voltaire: „Histoire de Charles XII“, видана 1730 р.). Ко- лиж ходить о красну літературу, то годить ся зачати така від польської літератури, в якій хро- нологічно найкорше виступає героєм гетьман Мазепа.

Вже на чверть столїтя перед Пушкіновою „Полтавою“ (1828) видав Gzyt ks. Nikodem Mu- śnicki поему п. з. „Pułtawa, poema epiczne“ (Połock 1803). Крім сеї поеми є ще в польській літературі одна дума Осипа Богдана Залєско- го п. з. „Dumka Mazepy“ (написана перед 1831 р.), дві трагедії, Юлія Словацького „Mazepa. Tragedya w 5 aktach“ (написана 1834 р., найварт- нійша з всего, що дала польська література), і Witolda Bogdan ka: „Jan Mazepa, tragedia w 5 aktach“ (Poznań 1870) та одна історична повість Фр. Равіти-Гавронського: „Pan hetman Mazepa“ (Warszawa 1888; українсько- руский переклад в „Бібліотеці найзнам. повістей“ вид. „Ділом“, Львів 1893 т. 45).

Англійська література видала одну, але затє знамениту поему Байрона (Byron): „Mazepa“ (переложєну майже на всі європейські мови), на- писану 1818 р. під впливом згаданого твору Вольтєра. (На українсько-руську мову переклад єго по- єму Михайло Старицький).

Переходжу до французької літератури. Роз- починає її мїмодрама А. С. Леорольда (Chan- dezon) і Cuveliera: „Mazepa ou le cheval tartare, représenté sur le théâtre du Cirque“ (Paris 1825). Найлучшою з французької літератури є коротенька поема Віктора Ігó (Hugo): „Mazepa“, написана 1828 р. Є се оден з найбільших стихів в єго „Les Orientales“. Поема присвяче-

виховане, а виховував ся він, як звісно, на польськiм королівськiм дворi, де пересяк аристократичними поглядами польської шляхти. Але через те не вiльно нам забувати, що Мазепа любив Україну так само, як любив її другi, хоч любив її по своєму. Він дбав про освіту, синів старшини висилан до заграничних шкіл на науку, сам протегував і засновував школи на Україні. Добре відомо всiм, о скiльки він дорожив Київською Академією, надаючи велику вагу й значне розитковані краюї культури: він надiляв її маєтностями, підняв її до значiня університету. Чернигiвську колегію переробив на висшу школу — немов би лицей. Сам листував ся з рiжними ученими, всюди по Україні заводив печатні. Але головна заслуга його та, що він зважив ся освободити наш нарiд з під московської кормиги, хоч і не вдало ся йому перевести сего в діло.

Тим власне горячим бажанем придбання повної свободи для України є нам дорогою пам'ять гетьмана Мазепи. Єго „iзміна“ не була наслідком егоїзму, а була власне впливом горячого патріотизму, любови до рiдного краю, бож сєй старець, а до того бездiтний вдовець не мiг прецiнь думати о власних користях, тим бiльше, що після неудає Хмельницького не можна було навіть думати про дiдичнiсть гетьманського достоiнства. Сам Мазепа в передодни „iзмини“ заявив в присутності старшини: „Перед Всевидучим Богом протестую ся і на се присягаю, що я не для моєї приватної користи, не для висших гонорiв, ані задля яких внших забаганок, але для вас всiх, що остаете під мою властiю і регіментом, для жінок і дiтий ваших, для загального добра матки моєї отчизни бiдної України, всего війська запорожского і народу малоросийского і для пiдвисшеня та розширення прав і вольностей військових, хочут при Божiй помочи чинити, щоби ви, з жiнками і дiтьми, і отчизна з військом запорожским, як від московської, так і від шведської сторони не погибли“. Властi не бажав він для себе.

Раз навіть заявив він рiшучо: „Вiльно вашим милостям кого хочете вибрати гетьманом. Коли хто під сю пору зможе спасти вiтчину, я сам єму уступлю. Но, коли на мене вкладаєте сєй тяжкий обов'язок... звольте мене слухати і згоджу-

вати ся з моїми розпорядками“. Горяче бажанє гетьмана, освободити Україну зпiд московської кормиги, не сповнило ся. Полтавський бiй розирав неї єго патріотичні мрії. Мимо сего и 200-лiтню рiчницю сєй сумної подiї, поминаючи пам'ять найлучшого сина України, не тратьмо надiї, а маймо на тямцi вiщі слова нашого безсмертного Гєнія:

І забудеть ся срамотня
Давня година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І сьвіт ясний, невечерній,
Тихенько засяє...

Причинок до питання про т. зв. „Бекетiвський“ портрет Мазепи¹⁾.

Написав

Др. Богдан Барвiнський.

В Академії штук в Петербурi находить ся під ч. 2 портрет, про який подав близшу звістку на основi записок сєй Академії Т. В. Кибальчич.

ІВАН МАЗЕПА

в краківськiм Muzeum Narodowem.

на малярєви Булявжєрови, позаяк повстала під впливом образа сего маляря, що зобразив романтичну iзду Мазепи, привязаного до кiньского хребта. Є ще оден ановiтний історичний роман п. з. „Mazepa, chef des Cosaques de l'Ukraine Roman historique sous le regne de Pierre le Grand empereur de Russie et de Jean Casimir, roi de Pologne“ т. I—III (Paris 1830).

З італійської літератури знаю лише з титулу Ant. Cortesi: „Mazepa ballo“ (Firenze 1847), однає нічого близше не вмію про сєй твір сказати. Є ще італійський переклад російської повісти Булгаріна п. з. „Mazepa, romanzo storico, libera versione dal russo di G. B. Viviani“ I—III. (Milano 1845).

Найбiльше на тему Мазепи дала по російськiй літературі німецька література, хоч все те рiчн дуже слабi і нема між ними ні одної, яка вибила б ся понад звичайну міру літературної творчості. Хронологічно найвчаснішою є вірша, написана під криптонімом S. G. E.: „Mazepa, ein Gedicht von G. E. S.“ (Spremberg, Cottbus 1844). За тим іде драма Андрия Мау-а: „Der König der Steppe. (Mazepa). Drama in 5 Aufzügen.“ (München 1849). Крім сєй драми є ще драма Кароля Юлія Starck-а: „Die Schlacht bei Poltawa, ein dramatisches Gedicht in 5 Aufzügen“ (St.-Petersburg 1855) і трагедія Рудольфа Gottschall-а: „Mazepa. Geschichtliches Trauerspiel“ виставлювана від 1860 р. на сценах в Дрезні, Брєдлаві і Брємі, опiсля перероблена і видана в II-ім томi драматичних творiв Готшала (Leipzig 1865). Українсько-руський переклад дав Осип Федькович. Згадаю ще роман Адольфа Mützeldburg-а: „Mazepa. Ein historischer Roman“.

I—II (Berlin 1860) і оновіданє Вильгельма Anthonу: „Mazepa oder der Ritt ins Todtenreich. Eine Erzählung“. Вийшло оно в трєх виданях, з яких відомє мені другє без року (Elberfeld u. Leipzig) і трєтє (Elberfeld 1872).

Поминувши українсько-руську літературу, в якій маємо досить творiв про Мазепу (они повинні бути предметом окремої студії) та польську, про яку я згадав вище, годить ся зазначити, що з славянських літератур найбільше творiв про Мазепу є в російськiй літературі. На чолі їх стоїть знаменита поема Пушкіна: „Полтава“, (переложена майже на всi європейські мови), написана тогiж року, що й поема В. Ігi, то є 1828 р. (Українсько-руський свобiдний переклад дав Євгеній Грєбiнка). За нею слiдує історичний роман Тадея Булгаріна: „Мазепа“, написаний 1832 р. і переложений на рiжні європейські мови. Відомі мені переклади: польський, німецький, згаданий вище італійський та чеський, владжений Fr. Prav. Volak-ом (Prahа 1854). Згадую про останній переклад тому, що в чеськiй літературі невідомий мені ні оден твір про Мазепу. (Про Мазепу в чеськiй літературі згадає В. Левiцький в вище цитованій статі, однає не подає жадного твору). Історичний роман на основi народних переказiв написав Петро Голота: „Иванъ Мазепа“ (Москва 1832). Історична повість Сергія Ізвольського: „Мазепа, гетманъ Малоросіи. Историческій разсказъ“ вийшла аж в п'яти виданях. Мені відомє трєтє виданє (Москва 1879), четвєртє (1888) і п'ятє (1894).

Згадаю ще про А. А. Соколова: „Мазепа, историческая драма въ 5 дѣйствіяхъ съ прологомъ, въ стихахъ“ (Москва 1894). З титулу

„Императорская Академія Художествъ. Галлєрея русской живописи N-о 2-й.

Портретъ наполеонаго гетмана малоросійскихъ войскъ“.

„Гетманъ изображенъ съ непокрытою головою и съ лицемъ, обращеннымъ нѣсколько влѣво; на немъ голубоватая нижняя одежда и разстегнутый коричневый кунтушь, обложенный на груди золотымъ позументомъ. Фонъ темный. — Грудное изображение. Вышина портрета: 17, ширина: 13½—X. Вѣроятно это портретъ Скоропадскаго. Художникъ имѣлъ случай написать его въ бытность гетмана при дворѣ въ Москвѣ, въ 1722 году. Довго слылъ за портретъ Мазены. Портретъ — работы Ивана Максимовича Никитина. Родился не позже 1690 г., ум. послѣ 1744 г.“²⁾.

У перве був поданий сєй портрет з підписом „Мазепа“ в „Исторіи Малой Россіи“ Н. Бантиш-Каменьского, а іменно в другім і третім виданю сєй історіи³⁾. Перечєчато єго також якo Мазепиний портрет і в четвєртім виданю⁴⁾. Нині принята ся для него загально назва „Бекетiвского“ портрету тому, що вийшов він в альбомі, виданім після смерти П. П. Бекєтова з єго збiрки⁵⁾. В 1847 р. напечатано єго в журналі „Иллюстрація“ (ч. 5)⁶⁾. Бачимо єго й в другім виданю „Пирятинської Ластівки“ з підписом „Гетманъ Иванъ Степановичъ Мазепа“⁷⁾, але тут лице, гдєке вже і без сего, зогиджено ще бiльше, а в додатку замість пофiльованого волося, як се бачимо на академічнiм портреті, всаджено густо покарбовану перуку.

Подана висше записка академії штук вiравно каже, що се не портрет Мазепи, лише уходив за такий, але додає, що се мабуть портрет Скоропадского. Показало ся однає, що не є він рiвнож портретом сего гетьмана⁸⁾. Але се не усунуло традиції, не звати на чiм опертої і академічній портрет уходив дальше за портрет Мазепи.

І хоч не так давно ще, бо в 1899 р. писав Лазаревский про академічний портрет, що се „не портрет Мазепи, а только лишь слыль за таковой“ та що „по крайней мѣрѣ, онъ никогда не имѣлъ надписи или подписи, указывающей на Мазепу“⁹⁾, на багато оно не здало ся. Новiйшими часами появив ся знов сєй портрет якo Мазепиний на сторiнках деяких книжок, н. пр. в популярній історіи України Гр. Ковалєнка¹⁰⁾ та в книжцi І. Павловского про Полтавську битву¹¹⁾. У Павловского є хiба та відміна, що гальон (позумент) додано й по другiй сторони, підчас

знава мені ще драма „Кароль XII. подъ Полтавою. Драматическая пьеса“. Невідомий мені однає ані автор, ані рік виданя.

В шведській літературі повинно бути також досить творiв, в яких героєм виступає Мазепа. Мені відома з титулу поема, яку написав Johannes Petrus Wallin п. з. „Karl den tolfte“ (Stockholm 1883). Про книжку Kossackhöfdingen-а: „Mazepa, berättar för Carl XII, sina ungdomsäfventyr“ (Stockholm 1859) не можу нічого близшого сказати.

З музичних творiв на тему Мазепи відомі мені два — Французів Jean Boirie et Frédéric: „La Bataille à Pultawa, melodrame historique en 3 actes à grand spectacle“ (Paris 1808) і опера Українця з роду, Петра Чайковського: „Мазепа“ (в 3 актах, 1880—3, Петербург і Москва 1884).

Про портрети Мазепи (автентичного досє не знаємо) можна докладнiше довідати ся зі статі Лазаревского: „Замѣтки о портретахъ Мазепы“ (Кієвская Старина т. 64, 1899 г. мартъ, ст. 453—462) і з моєї п. з. „Портрет гетьмана Мазепи в замку в Підгірцях“ (Історичні причинки I, Жовква 1903 ст. 96—108). З гравюр знані особливо: Тарасєвича 1696 р. (мабуть не Мазепа, а Шеремєтєв), Вігури 1706 р., Галяховского 1708 р., Норблiна (кон. XVIII ст.). Гравюра з 1704 р. (в „Europäische Fama“ служила опiсля взором цiлій серіи гравєрiв, як: Beyer, Bernigeroth, Te-gazzo.

Цiлу серію образiв, яких темою є романтична iзда Мазепи, привязаного до кiньского хребта, дали французські малярі. Передовсiм го

коли на академічній портреті та на його репродукціях бачимо його лише з одної сторони контуша. Київська Духовна Академія помістила в числі своїх добродіїв портрет Мазепи сего типу, що в Академії штук в Петербурзі¹⁸⁾. В музею В. Тарновського, що містить ся тепер в Чернівцях, є портрет Мазепи „поясною (1 арш. 1 1/4 верш. X 18 1/2 верш.)“, але довідуємо ся про него, що се „копія съ оригінала, находящагося въ Академіи Художествъ въ Петербургѣ“¹⁹⁾. Уманець пише в своїй монографії Мазепи, що сей портрет „избрала г-жа Куликовская для бюста гетмана въ музеі В. В. Тарновскаго в Кіевѣ“ та що „портреты гетмана, для любителей, вообще плынутъ теперь по академическому образцу“¹⁵⁾. Одначе в каталозі сего музею, крім копії академічного портрету, я не нахожду згадки про подібний бюст, про який пише Уманець. Новійшу, дуже добру фотографічну репродукцію академічного портрету бачимо в журналі „Мір Искусства“¹⁵⁾, одначе підпис звучить такъ „И. Никитинъ (1690—1744 г.). Портретъ Навольнаго гетмана. (Музей Акад. Худож)“. Про Мазепу нема вже згадки.

Дуже рішучо виступив проти признаваня сего портрету Мазепиним Уманець в своїй монографії¹⁶⁾. Ось як характеризує він сей портрет: „Крѣпкое тѣлословеніе, массивный костюкъ, вульгарное лицо, широкия скули, взглядъ безпокойный, выраженіе умное, но ожесточенное... Вообще этотъ типъ портретовъ Мазепы, — что — то среднее между бандитомъ и старымъ гречкосіемъ. По этому типу можно гримировать гайдамака; но такимъ не могъ быть человекъ воспитанный при дворѣ, всю жизнь проведеній въ высшемъ кругу, даже въ старости правившій ся женщинамъ, главное, владѣвшій въ совершенствѣ искусствомъ не выдавать своихъ чувствъ и хладнокровно ставить самую отчаянную карту... Академическій типъ, выдаваемый за портретъ Мазепы, понятенъ, какъ этуль съ какой-нибудь „натуры“, но онъ совершенно противурѣчить нашему представленію о тонкозъ полтикъ и человекѣ, пользовавшемся расположеніемъ женщинъ... Во всякомъ случаѣ, это портретъ, хотя и самый распространенный, но имѣющій наименьшую историческую достовѣрность“¹⁷⁾.

Уманець старає ся вияснити причину, для чого став академічний портрет уходить за портрет Мазепи. Полягає оно по думці Уманця мабуть на містифікації, яку прийнято опієля за дійсний факт. Никитин забавив намалювати студию на тему сучасного Каїна, розбійника, або запорожця. Входить до него его знакоми, а побачивши малюнок, кликнув: „Что за мазепу ты нарисовалъ?“ Було се вже після „ізмін“ Мазепи. На те відповів артист: „Въ самомъ дѣлѣ Мазепи!“ вдоволеній тим, що удало ся ему схопити і перенести на полотно признаки душевного несупкою, який приписувано очевидно Мазепі

дять ся згадати два однакові образи Horace Vernet-а п. з. „Mazepa aux lours“, намалювані 1825 і 1826 р., виставлені в парискім „Salon“ 1827 р. Переховують ся в Музею в Avignon. (Гравюри на сю тему є впр. в краківскім Muzeum Narod. між ними одна після рисунку французского літографа A. Deveria). Репродукцію образа Vernet-а маємо в „Przyjacieli Ludu“ (Leszno 1835, ч. 13 ст. 97), крім сего згадаю отсі репродукції: „Mazepa. Zwei Kupferstiche nach H. Vernet von Riepenhausen mit Text, aus den Allgemeinen Unterhaltungsblättern“. (Göttingen). На сю тему намалював також образ Louis Boulanger (п. з. „Mazepa“). В 1827 р. був він виставлений в парискім „Salon“, переховує ся в музею в Rouen. Під его впливом, як я згадав, написав В. Ігó свою поему, присвячуючи її сему маляреви. Крім сих образів виставлено в „Salon“ 1853 р. образ Chassériau п. з. „Une fille cosaque trouve Mazepa évanoui sur le cheval soulagé mort de fatigue“, а 1870 р. тамже образ Devilly п. з. „Mazepa“. На тему Мазепи, привязаного до кінського хребта намалював образ також німецький маляр Fohr 1836 р. Сталерит сего образа є в краківскім Muzeum Narodowem.

після его „ізмін“¹⁸⁾. В сей спосіб повстала, по думці Уманця, традиція, що академічний портрет є портретом Мазепи.

Для чого портрет сего типу став так популярним, що копії роблено переважно в него? Уманець поясняє се повагою Академії штук, де сей портрет переходує ся, дальше виразом лица, яке зраджує гризоту сумління, котру приписувано загално Мазепі та самою написію: „Польный гетманъ Мазепа“¹⁹⁾. Що до сего останнього, то Уманець помиляє ся, бо сей портрет не мав і не має ніякого підпису, а в згаданій записці Академії штук сказано лише, що се портрет „напольнаго гетмана малороссійскихъ войскъ“ та що „довго слыль за портретъ Мазепы“. В замітці Г.: „Старинная южнорусская гравюра“²⁰⁾ сказано, що сей портрет „остається загадкою... Съ другой стороны таинственность, которою онъ окруженъ и названіе его „портретомъ неизвѣстнаго гетмана“ говорятъ въ пользу собтношенія его съ опальнымъ именемъ Мазепы. Настоящая принадлежность его могла бы быть установлена только документальнымъ путемъ, но къ этому пока нѣтъ еще никакихъ данныхъ“. Але ті „дані“ ледво чи коли найдуть ся, тож портрет сей, як справедливо підносить Уманець і Лазаревскій, годить ся відкинути зовсім, яко не — Мазепиний.

„Этотъ типъ“, каже Уманець, „слишкомъ не соответствуетъ требованіямъ художественной правды, чтобы, такъ какъ онъ есть, взять его для бюста или картины. Повторяя его, художникъ долженъ много поработать надъ примѣненіемъ этихъ жесткихъ некрасивыхъ чертъ къ запросамъ нашего воображенія“²¹⁾. По мой думці, були такі проби, лице ніби-то Мазепи на академічній портреті зобразити відповідаючим хоч троха історичній правді, зобразити его таким, яким представляють его в своїх описах сучасники, то є з „лицемъ сухорлявим, зором гордим і похмурим, влом задумчивим“²²⁾. Сему описови не протавляють ся портрети, про які нижше буду говорити, одначе нема основи уважати й їх вірними портретами Мазепи, хіба лише пробами, зблизити лице академічного портрету до історичного лица гетьмана.

Опис одного з тих портретів дав В. Горленко: „Старинные малороссійскіе портреты“²³⁾. Є він власностию самого Горленка, а его опис такий: „Поясною. Принадлежность основана на преданіи. Гетманъ изображенъ здѣсь лѣтъ 45-ти. На немъ разстегнутый темно-зеленый кунтушъ съ золотыми позументами, изъ подъ котораго видна бѣлая узорчатая одежда. Фонъ темный. Лицо мужественное и красивое, совершенно несходное съ извѣстнымъ изображеніемъ, находящимся въ петербургской академіи художествъ“. В замітці „О портретахъ Мазепы“²⁴⁾ сказано про сей портрет, що „въ домѣ столь близкаго Мазепѣ лица не могло быть плохаго его портрета“, позаяк его властитель, В. Горленко є потомком сего Дмитра Горленка, що втік разом з Мазепою. Крім сего схарактеризовано тут сей портрет так: „Черты лица гетмана совершенно правильныя, лице нѣсколько продолговатое, благообразное, возрастъ средний — лѣтъ за 40, бороды нѣтъ, а только небольшие красиво лежащіе усы“. Одначе се, що В. Горленко є потомком згаданого Дм. Горленка не може промавлати за автентичностию сего портрету. Таж сам В. Горленко каже, що „описываемый портретъ сохранился также не въ родѣ Горленковъ“, лиш оден з пізнішихх потомків набув его на випродажі збірки портретів дідича Будляньского, якому дістав ся він з дому останнього гетьмана Кирила Розумовского, що був тестем Будляньского. Уже з сего згляду може він стояти в певній зависимости від академічного портрету. Знимка з портрету Горленка була зроблена в Петербурзі фотографом Лупевим, що видав „фотографическій альбомъ лицъ XVI—XVIII вѣковъ“.

Подібно, як академічний портрет помістив у перве Бантиш-Каменський в 2-ім і 3-ім виданю своєї історії, так портрет типу Горленка помістив він і в 1-ім виданію.²⁵⁾ Рисував его для Бантиш-Каменського Дм. Силітетесер, гравірував А. Осипов. Є се гравюра великих розмірів (1-вид. історії Б.-К. є форматом 4⁰) і сю саму репродукцію, лише кольоровану, бачимо в салі засідань Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Тут контуш зелений, як і на портреті Горленка, з червоною підшивкою і золотими гальонами, зпід него видно білу цвітисту одужу. Ма-

ємо ще звістку, що „подобный портретъ“, писанный придворнымъ Станислава-Августа художникомъ съ неизвѣстнаго оригінала, былъ у кievского жителя Г. Иваницкого и недавно отправленъ имъ въ краковскую академію“²⁶⁾. Наразі я не міг довідати ся, яка то „краковская академія“ має сей портрет. Ся був, як догадує ся Уманець, „офіціальний“ тип портретів Мазепи і его можна подібати „на постоянныхъ дворахъ, въ домахъ помѣщиковъ, мѣщанъ и купцовъ“, а „офіціальное происхождение портретовъ объясняетъ ихъ замѣчательное однообразие“. Вкінці каже Уманець, що „это единственный типъ портретовъ Мазепы, которому, по моему мнѣнію, можно вполне довѣрять“²⁷⁾. Що до гравюри в 1. вид. історії Бантиша-Каменського зауважив Уманець, що „художникъ постарался изобразить очень хитраго человека и этимъ шаржемъ испортилъ свою работу“²⁸⁾. На всіх портретах того типу, які бачив Уманець, була напись: „Иванъ Степановичъ Мазепа гетманъ“. Їх виконанє не дуже артистичне, але все, каже Уманець, на тих портретах є чоловік, „не легко высказывающійся, но какъ нельзя болѣе способный сдѣлать смѣлый неожиданный шагъ“²⁹⁾.

Лазаревскій в своїй статі „Замѣтки о портретахъ Мазепы“ вважає одначе всі ті портрети копією п. зв. Бекетівского портрету³⁰⁾. І годі не признати сеї гадки справедливою. Хто порівнював оба типи сих портретів, то є академічний і Горленка, бачив лише ту різницю, що лише на портреті другого типу значно молодше і більше ідеальне, риси правильніші, ніс прямий, волосє не так розбурхане, але вираз лица звернено в ту саму сторону в 3/4, остав сей сам, вуси ті самі, те саме велике ухо, та сама розхрістана одужа з золотим гальоном і т. д. Можливо отже, що, як я в горі зазначив, копіст старав ся зробити лише дещо відмінним, відповідаючим історичному описови Мазепи, але мало відбіг від першовзору, хіба остільки, що зобразив лице далеко ідеальнішим. Нічого одначе тут з сего гарного Мазепи, за яким пропадали польскі магнатки!

Вже давніше згадував я, що в Muzeum Narodowem в Кракові є якийсь портрет Мазепи, але годі було его віднайти³¹⁾. Тепер він віднайшов ся і его репродукцію додаю до сеї статі. Має він ч. інв. 534, мальований олійними красками і є майже природної величини. Тло темно оливокове, гетьман убраний в отворений на шиї гранатовий жупан з червоною підшивкою і золотими гальонами, зпід жупана видно цвітисту одужу. В горі бачимо руску напись „Мазепа“. О скільки можна судити, походить він десь з кінця XVIII ст. В каталозі сего музею читаємо про него: „Portret hetmana Mazepy, dawna kopija. Artysta nieznanu. Ofiarodawca Dr. Nestor Buczewicz“³²⁾. Є се той сам тип, що портрет Горленка і в 1. вид. історії Бантиш-Каменського. Все отже сказане про них можна віднести й до него. Лице відмінне дещо, як і на тамтих, від академічного портрету, але загално взявши, тип той сам. Варта, щоби хтось заявив ся докладнішим прослідженем звязи між тими двома типами. В львівській ілюстрованій часописи „Свѣт“ подана репродукція портрету Мазепи з „оригіналу в колекції д-ра Ал. Чоловского“³³⁾. Се той сам тип, що портрет Горленка, 1 вид. Бант.-Кам. і Muzeum Narod. Одначе копія так неартистична, що має лише вартість яко доказ популярности сего типу та яко причинок до питаня про т. зв. „Бекетівскій“ портрет Мазепи.

На закінченє сеї статі згадаю ще, що на Норблінвскій гравюрі вартито „Mazepa aetatis 70“, а не „78“, як подає Уманець³⁴⁾. Число „70“ бачимо виразно на репродукції сеї гравюри, поданій в книжці Fournier-Sarlovéze про Норблінна³⁵⁾. Додам, що на сій репродукції гравюра Норблінна плац накинений на праве рамя Мазепи, а не на ліве, як нпр. на репродукції у Лазаревского, а перо на шапці звисає, коли ми дивимо ся на портрет, в ліву сторону (то є в праву сторону самого Мазепи).

Що дотикає портрету Мазепи в Підгірцях (публікованого мною³⁶⁾, а тепер д. Хоткевичем³⁷⁾ то, як я вже згадав, се мабуть портрет Станіслава Ревєри-Потоцкогo³⁸⁾. Варта би перепровадити під тим зглядом порівнанє, взявши до помочи автентичний портрет Потоцкогo. Але вже нпр. взявши репродукцію портрету Ре-

Мери-Потоцького³⁹) можна бачити велику подібність між ним а підгорецьким Мазепою. У Потоцького та сама форма голови, на якій волосся підголене в чуб, подібна борода і вуси, ніс, погляд очей, та сама величина уха, взагалі вираз лица дуже подібний до підгорецького Мазепи. Звертав на се мою увагу ще перед кількома роками артист-малює проф. Стан. Б а т о в с к и й. Охочим полишаю питанє се до ближшого розсліду.

Портрет Мазепи, поданий, Аркасом в его історії з музею В. Тарновського, не був вимінений в „каталозі“ сего музею з 1898 р. Гравюра, подана там під ч. 721 (ст. 79) є ідентична з гравюрою в „Europäische Gama“ з 1794 р. Проте мій здогад, що може она ідентична з портретом у Аркаса, невірний⁴⁰.

(Задля нестачі місця подамо примітки до сеї статі в слідуючій числі. — *Ред. Русл.*)

Вірші гетьмана Мазепи.

I.

Чайка.

Ой біда, біда чайці небозі!
Що вивела дітки при битій дорозі,
Киги! Киги! алетівши в гору —
Тільки втопить ся в Чорному морю!

Жито поспіло, пріспіло діло:
Йдуть женці жати, діток забирати.
Киги! Киги!...

Ой діти, діти! де вас подіти?
Чи мені втопить ся, чи з горя убить ся?
Киги! киги!...

І кулик чайку взяв за чубайку!
Чайка кигає: згинь ти, куличе!
Киги! киги!...

А бугай бугу! гне чайку в дугу:
Не кричи чайко, бо буде тяжко!
Киги! киги!...

— Як не кричати, як не літати:
Дітки маленькі — а я їх мати!
Киги! киги!...

(Отсю віршу приписують то Хмельницькому, то Кальнішевському, а в „Історії Руссов“ (псевдо-Кониського) приписано її гетьманові Мазепі. В ній зображена алегорично доля України: чайка — то Україна, яка побиває ся за своїми дітьми. Подаємо сю віршу з Максимовича: „Українські народні піснї“ I, Москва 1834 ст. 108—9).

II.

Дума пана гетьмана Мазепи.

Всі покою щире прагнуть,
А не в еден гуж!) тягнуть,
Той на право, той на ліво,
А все брата, тото диво!
Не маш любви, не маш згоди
От Жовтої взявши Води;
През неагоду всі пропали,
Сами себе звозвали.
Ей, бгатища, пора знати,
Що не всім нам панувати,
Не всім дано всеє знати,
І річами керувати.
На корабель поглядімо
І як много, полчімо,
Люду; однак сам керуєть
Стирник і сам управуєть²);
Пчулка бідна матку маєть,
І оноє послухаєть.
Жаль ся, Боже, України,
Що не вкупі маєть сини!
Еден живєть із погани,
Кличєть: „Сюда Атамани!
Ідім матки ратовати,
Не даймо ей погубити!“
Другий Ляхом за грош служить,
По Вкраїні і той тужить:
„Мати моя старенькая?
Чом ти вельми слабенькая?
Розно тебе розшарпали,
Когди аж по сам Туркам дали,
Все то фортель щоб не міля,
І аж в конець зослабіла!“³)
Третій Москві юж голдуєть,
І ей вірні услугуєть.

Той на матку нарикаєть,
І неволю проклинаєть:
„Ліпше було не родити,
Нежде в таких бідах жити!
От всіх сторон ворогують,
Огнем, мечем руйнують,
От всіх не маш зчливости,
Ані слушної учтивости:
Мужиками називають,
А подданьством дорікають.
Чом ти братов не учила,
Чом от себе їх пустила?
Ліпше було пробувати,
В купі лиху отбувати!“
Я сам бідний не здолаю,
Хиба тільки заволаю;
„Гей, панове свєрзали,
Чомуж есте так остали?
І ви, панство полковники,
Без жадної політики,
Озьміте ся всі за руки,
Не допустіть горької муки
Матці своєї бодлі терпіти!
Нуте врагов, нуте бити!
Самопали набивайте,
Острих сабелъ добувайте,
А за віру хоч умріте,
І вольностей бороніте;

Нехай вічна будєть слава,
Же през шаблі маєм права!“

(Се вірша самого Мазепи, котру приложив в 1708 р. до свого доносу Вас. Кочубей, позначивши її так: „Дума пана гетьмана Мазепи, вь которой значное противъ державы Великого Государя оказуется противление“. Она передала одну з тодішніх думок усіх щирих Українців, — думку про потребу згоди проміж себе для того, щоб вернути цілість і вільність „розшарпаной матки України“. Сю віршу взяли ми з Драгоманова: „Політичні піснї українського народу“ I, 2. Женева 1885 ст. 47—49).

III.

Елегія.

Бідна моя головонька! Я на світі саротонька:
Ні матусі, ні татуса! До когоч я притулю ся?
Прихили ся до Ісуса; тож мні отець і матуся,
Тож мні радість і утіха; тим позбуду всего
[лиха.

Але лиху біда всюди; ненавидять еліє люди;
Ні радости, ні впокою; тільки смуток із бідою
Един другого витяєть, а на славі забиваєть.
Еднак сего я не дбаю, на Ісуса уюваю.
Той, враг моїх всі совіти, вскорі может разо-
[рити.

Не даєть мені погубити, во печаліх унівати.
Тепер правда лежить в долі, а неправда в добрій
[волі.
Тепер любви ність і мало, бо на світі все зле
[стало.
Боже! Дай нам любов мітя, а імя Твое хва-
[лити.
Донели на суді страшнім, узрям світ твой со
[ужасом.
Человіку больш не треба, тільки доступити неба.
Там нам Боже даруй бити, лицем к лицу Тебе
[арити.

(Ся елегія, приписувана гетьманові Мазепі, була печатана у перше з деякими похибками в „Кіевск-ій Старині“ 1887 т. 18 август, ст. 777, опісля з поправками в Уманець: Гетманъ Мазепа, С.-Петербур. 1897 ст. 453—4).

¹) Не до одной мети, не одводушно.

²) Бацтиш-Каменьський поправляє:
Много людей полчімо:
Однак стирник сам керуєть,
Весь корабель управуєть.

³) Бацтиш-Каменьський поправляє:
Когди аж по Днѣпр Туркам дали,
Все то фортель щоб слабіла,
І аж в конець сил не міла!

Князь Мазепа і его шляхотский та князівський герб.

В „Кіевск-ій Старині“ 1885 р. т. 13, декабрь ст. 715—718 появила ся під повисшим заголовком цікава статя князя А. В. Дабіжі, яку з нагоди сегоднішнього святакованя памяти гетьмана Мазепи варта пригадати нашим читачам. З сеї статі подаємо перекладом лише ту частину, яка займає ся князівським достоїнством і гербами Мазепи (ст. 715—716), пропускаючи менше варт-

ну частину про родословну Мазепи (докладніше можна найти се в історичних монографіях про Мазепу) і прирівнанє его до князя Марльборо. — *Др. Богдан Барвінський.*

Скільки відомо, дослідники українсько-руської історії, що писали про Мазепу, оставили не виясненим питанє про наданє ему князівського достоїнства. Про сю подію говорять наші історики лише мимоходом та зачисляють її до области здогадів. Бодай нема непосредних звісток про намір Петра Великого, надати се достоїнство гетьманові, ні у Соловйова, ні у Костомарова, колиб не взяли під увагу цитату слів Мазепи, який згадував Орликови, що его „хотять уконтентувати князівством римского цїсарства, а гетьманство взяти“.

А між тим сказане висше находить потвержденє в виданім в Нюрнберзі Siebmacher's Allgemeines grosses Wappenbuch, вельми ціннім підручнику для генеалогії і геральдики. Запізнавши ся з тим прегарним ділом, читач мусить звернути сейчас увагу на невеличку замітку в відділі: „Hoher Adel Deutschlands“, яка свідчить, що наданє князівського достоїнства Мазепі дійсно мало місце (I, 3, III).

В сій критичній хвилі, коли гетьман Іван Степанович, поведований честилюбивими мріями колихав ся та кружляв між двома протилежними течіями, між гнетом зі сторони російського правительства, а приманливими прологами польської партії, яка обіщувала ему плац удільного князя в вєводстві витебскім і полоцкім, — німецький цїсар Йосиф I, щоби догодити цареві Петрові, підніс Мазепу, тоді вже російського генерала, дійсного тайного совітника і рїцаря ордерів св. Андрея Первозваного і Білого Орла, до князівського достоїнства Святого Римского Цїсарства. Се стало ся в половині 1707 р. Цїсарський розпорядок, виданий з сеї нагоди в Відні 1. вересня с. р., хоч дописка на нїм: „nulla expeditio“ каже догадувати ся, що грамоти сего надава, наслідком зміни обставин, не вислано на місце призначеня.

Мимо сего висше згаданий гербар вважає се наданє довершеною подією і містить на тій основі побіч гербів князя цїсарства також гербовий щит Мазепи з підписом: „Reichsfürst Mазепа“ (ibid. tab. 186).

Родинний герб Мазепи пригадує з огляду на свої складові часті старинний герб „Курч“. (Се се такі дійсно герб „Курч“, яким печатав ся рід Мазепів-Колединських. — *Б. Б.*), знак князів Коріятовичів-Курцевичів. Він представлений в двох видах (— кольоровані рисунки додані до статі кн. Дабіжі. — *Б. Б.*).

Перший з них, взятий з зовсім віродостойного приватного жерела, зображає на червонім полі щось в роді відверненої срібної букви Т (се хрест, подібний до відверненої букви J з роздвоєнем в горі, з поперечним перехрещенєм — *Б. Б.*) а по єї обох сторонах находять ся два срібні півмісяці, звернені оден до другого. Щит прикрашений звичайним шляхотским теломом, а над ним уміщена шляхотска корона і три срібні струсині пера. (— До рїчи зауважу, що на гербі Мазепи, який бачимо на портреті, поданім в історії Аркаса ст. 259 і в календарі „Просвіти“ 1909 р. ст. 33, бачимо з правої сторони хреста півмісяць, а з лівої зьвізду, подібно, як в князівскім гербі. В гербі, який бачимо на антимінсі, дарованім Мазепою церкві св. Гробу, бачимо зьвізду з правої, а півмісяць з лівої сторони. (Гл. статю „Дар гетьмана Мазепи“ в слідуючій числі).

Другий, князівський герб, що поміщений також в „Słownik-у heraldyczn-ім Krzyżanowskiego 1870 р.“, децо відмінний від попередного. В горішній часті уміщений срібний панцир, а з лівої сторони, замість півмісяця, золота шестикутна зьвізда. (— Так виглядає правильно, як я згадав, герб Мазепи — *Б. Б.*) Се провідна зьвізда гетьмана, що айшла з таким блеском, а зайшла так трагічно. Щит обгорнений князівською порфирією, підбитою горностаем і увінчаною князівською шапкою (мітрою).